

GYŰJTŐ: KNEZT ANNY
GYŰJTÉS IDEJE: 1979.

TART.: TÜZELŐBERENDEZÉSEK A SZ. SZ. GT.
LAKÓHÁZAIBAN

8 lap

FÖLDRAJZI TARTÓ: SZENNA

SZÁMUTATÓ: XIII . 5.
X . 8.

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRKÖNYS

ATUENETVE AZ FŐYS. LTK. 4169-es TÉTELE ALÓL.

4169

Adattár I. IV/64/580

Tüzelőberendezések a Szennai Szabadtéri Múzeum
lakóházaiban.

A Szennai Szabadtéri Múzeumot 1978. októberében nyitottuk meg. Egyetlen telek készült el erre az időre és két lakóházat rendeztünk be. A betelepítés első terve 1972-ben készült el, ebben mint néprajzi szakértő javasoltam, hogy a megőrzendő és áttelepítendő lakó- és gazdasági épületek Somogy megyéből Zselicnek az Észak-nyugati belső-somogynak a központi és déli részét adó tájegységet képviseljék. Ez az a terület, ahol legtovább fennmaradtak a régi faépitkezés emlékei: sövényfonásu vagy karóval rögzített sárfalu és a boronafalu zsufffedésű épületek. Ezeknek az építményeknek változatai korábban jóval nagyobb területen ismertek voltak.

Igy a kiválasztott lakóházak egytől-egyig a magyar szakirodalom /Bátky Zs, Gönyey S, Tálasi J, Filip A./ jelesei által középmagyar háztípusba sorolhatók. Ez a háztípus a Kisalföldtől a Nagyalföldig a késő-középkortól általánosan elterjedt. A lényege az, hogy a lakóépület egy füsttelenített, kívülről fűthető kályhával ellátott lakóhelyiségből s egy nyílt tüzelős, s esetleg kemencés füstös sütő-főző helyiségből áll. Ezenkívül csatlakozhat az épülethez még egy rendszerint élelemtárolásra szolgáló helyiség.

A dél-somogyi területeken fennmaradt lakóházak e típuson belül bizonyos archaikus vonásokat őriznek, mint

pl. a sövénykemence, a füstelvezetés egyszerűbb vonásokat őriznek, mint pl. füstelvezetés egyszerűbb módzatai /két, alsó és felső részből álló ajtó, ajtó feletti füstlik és füstterelő deszka/, a nyílt tüzelő fölé láncon lógatott bogrács. A meglévő lakóházak közül csak egy őrizte meg jóformán teljes egészében tüzelőberendezését a fent ismertetett módon, a szennai műemlékjellegű lakóház, a többi csak átalakítva, vagy részleteiben, töredékeiben tartalmazta egykori tüzelőberendezését.

A lakóépületek betelepítése a következő módon történt: az első telken az 1861-es évszámmal jelzett rinyakovácsi lakóház, a másodikon a reformkor időszakában épült, feltehetően XVIII. századi elemeket másodlagosan őrző /a konyhai tetőfedő pallók közé gerendákat is beépítettek/ kisbajomi lakóház; a harmadik telken az 1843-as évszámmal datált csökölyi lakóház. A negyedik telekre a már lebontott kb. az 1850-es évekből való nagykorpádi épület kerül. Mind a négy község Belső-Somogy központi részén helyezkedik el. A Szabadtéri Múzeumhoz tartozik az eredeti helyén felújított, műemlék jellegű szennai lakóház az 1860-as évekből.

Érdekes módon ez a legkésőbbi lakóház őrizte meg az öt közül a legjobban az u.n. középmagyar háztípus sajátos tüzelőberendezését. Eredetileg két osztatunak készült /szoba-füstökonyhás/ a kamrának, illetve rövid időszakban istállóként használatos helyiség valamivel később

épült hozzá. A nyílt tűzhely /sárpadka/ a szoba felőli /bal/ fal hátsó fele mentén húzódik, fél méter magas és 47 cm. széles. Efelett nyílt a szobai kályha fűtőnyílása. A konyha közepén csomkakup formájú sövénykemence áll, melyet tűzhely fog körbe. A kemence magassága 1,25 m. hossza 1,20 x 1,15 m. A mestergerenda a szobán és konyhán hosszanti irányban húzódik végig. A kemence sarka melletti tüzelőpadkára a mestergerendára vert pecekről láncon lóg le a szegletes rézvasfazék. Ebben a füstökonyhában egyetlen részlet XX. századi fejlemény a kb. 30-40 éve készített igen kicsiny kismakott sparhet, melyre éppen egy fazék fér csak rá. A szobában kívülről fűthető, 1903-as évszámmal ellátott fiókos-csempés u.n. "szemeskályha" van. A lábazata téglából való és fehérre meszelt, a kályha derék, váll- és tetőrésze, cimere zöld mázas irókás díszű fiókokból és csempékből áll. Ez a fajta kályha Somogyban a XIX. század közepén jobbágyháztartásokban eléggé általános volt, korábban több volt a mázatlan fiókos, illetve szemeskályha.

A szennai lakóház esetében mind a konyha, mind a szobai tüzelőberendezést meghagytuk olyan állapotában, ahogy azt tulajdonosa 1973-ig, haláláig használta. Csak a láncon lógó bográcsot /ilyenben már 1920-30 után nemigen főztek itt/ és néhány hiányzó kályhaszemet kellett pótolni.

Teljesen hiányzott a tüzelőberendezés a legrégebnek tartott lakóház a kisbajomi konyhájából és szobájából. A

lakóház ollóágasos tetőszerkezete, sátor teteje, konyhájának gerendafedéses részletei, és talán a konyhai keresztmestergerenda is 18. század végi, 19 század eleji előzményekre utalnak. A ház bontásakor a padló- és falkutatás nem járt eredménnyel. A tulajdonos csak 1928-ban került, férjhezmenetelkor a házba. Elmondása szerint az első világháború körül az addig füstös konyhában, a keresztmestergerenda és a szobafal közé szabadkéményt építettek, a konyha másik felének tetőzete ugyanugy maradt. A mászókémény alatt a szoba felőli sarokban téglából rakott szögletes kemence az oldalához hátul katlan, elől rakott sparhet kapcsolódott ezidőtájt 1928-ban már nem volt meg a szemeskályha sem, a lakótelken néhány barnamázás, csibeitatóként használt kályhafiók árulkodott a XX. sz. elején még meglévő szobai fűtőtest mibenlétéről. Semmiféle támpontot nem találtunk a tárgyi bizonyítékok hiánya, s az emlékezésanyag időbeli korlátai miatt e lakóépület XIX. század közepi állapotának megfelelő tüzelőberendezésére, azon kívül, hogy tüstőskonyha volt. Ezért megvizsgáltuk a községben található legrégebb házakat, de 1968-76 között már nem akadt Kisbajomban olyan füstőskonyha, melynek tüzelőberendezése teljességgel meglett volna. Egyetlen kb. 1910 körül épült kemencét találtunk katlannal, rakott sparhettel egybeépítve, amely nem felelt meg 100-120 évvel előbbi időszak jellemzéséhez. Ugy megingtesak az emlékezésanyagra kellett támaszkodni. Ugyaneb-

ből a falurészből /Templom u./ való egy 1927-ben lebontott zsuppos ház tüzelőberendezéséről kaptunk megfelelő részletességű leírást egy idős asszony elbeszéléséből. A konyha közepén csónkakup alakú "karikós" formájú nagyméretű, lekerekített sarkú sövénykemence állt "körben az oldalán tüzhely volt". A tüzhely kamra felőli oldalán alul aprófa tárolására szolgáló nyílás volt. A szoba felőli fal hátsó felében megint csak tüzhely melynek belső sarkában katlanféle vagy "kanyarók". Ezt valószínűsítettük meg a kisbajomi lakóház konyhájában. A szobába az épület építési korának még inkább megfelelő mázatlan szemeskályhát kívánunk rekonstruálni, egy bizei pincéből előkerült, másodlagosan átépített mázatlan kályha fiókjai alapján.

A sok szempontból problematikus beosztású csökölyi lakóház a bontásakor észlelt nyomokból és a tulajdonosok megnyarazataiból meglehetősen pontos képet kaptunk a füstökonyha tüzelőberendezésének alaprajzi elosztásáról, méreteiről. A szoba hosszanti mestergerendáján s az előkerült sőd-mázás kályhacsempéken és fiókokon 1843-as évszám található. A "szemeskályha" e csempék fiókok, s az elmondás alapján rekonstruálható.

A családi hagyomány szerint e ház a féltelkes Kore György családjáé volt. A konyha keresztmestergerendás, szokatlanul nagy méretű /6,40 m hosszú, 4,90 m széles/. A konyha és a szoba között keskeny füstölő épült, fái alapján egyidejű lehet a konyhával és nem tűnik utólagos leválasztásnak. Régi tulajdonos viszont arról beszélt, hogy a füstölőt később választották le, nem tudta megmondani mikor. Lánya már nem tudott arról, hogy a

füstölő későbbi fejlemény lenne. Nem tudni, hogy ilyen nagyméretű konyha mellett miért volt szükség külön füstölőre. Hasonló füstölők csak az 1930-as évek körül készültek Csökölyben, mikor a nagyméretű régi füstökonyhákat átalakították oly módon, hogy keskeny füstölőt választottak ki belőle, a nagyobbik részt melegkonyhának rendezték be. A keresztmestergerenda a jelenlegi konyha felénél van, a füstölő felett viszont a szobai mestergerendához toldott hosszanti fekvésű mestergerendavég húzódik. Ha későbbi a füstölő, akkor statikai célból épülhetett elsősorban. Ha egyidejű a füstölő a konyhával, akkor sajátos invariánsról van szó. Egyetlen feltevésünk lehet ennek eredetéről a füstölő, konyha, kamra régebbi lehet mint a szoba, s a ház külső kiképzése. Valószínűleg családi osztzkodáskor maradt itt helyén az épület hátsó kétharmada. A vagyonleltárakban gyakori a $\frac{2}{3}$ - $\frac{1}{3}$ arányos vagyonelosztás /apa egyik gyermekével együtt a $\frac{2}{3}$, elköltöző fióé az $\frac{1}{3}$ rész/. A csökölyi háznál megmaradt a konyha mellett a szoba egy csonkja is, ezt nem volt érdemes a meglévő fal miatt a konyhához csatolni, a szobát viszont fűteni kellett valahozman, ezért önálló helyiség lett, így e füstölőben van a kályhanyílás, hozzá közel katlan, a tűzhely L alakban húzódik a hátsó és a szobafal mellett. A füstökonyha jobb hátsó sarkában volt a nagyméretű sövénykemence elől és bal oldalán tűzhellyel,

a kemence első végén kis kerek sárfallal, mely a fazék vagy a láncra lógó bográc alátámasztására szolgált. A konyha bejáratí falánál a kamra felőli sarokban még a bontáskor is meg volt az L alakban elhelyezett alacsony, heve-nyészett lóca - melyen emlékezet szerint idős munkaképte-
len öregek szoktak aludni.

A nagykorpádi lakóház már szoba - füstökonyha - szo-
ba beosztású volt, ha eredetileg nem is ilyenek épült. A
nagy családi szervezetben élő Soós család a hagyomány sze-
rint mindig is lakta a hátsó szobát is. A szobákat mázas,
fiókos kályhakkal fűtötték /előli barna, hátul zöld mázas/,
ezek tüzelőnyílását megtaláltuk a falak bontásakor. A kony-
hában közepén a nagy szögletes kemencét, a két oldalfal
mellett a tűzhelyet, az első szoba felőli hátsó sarokban
a katlant már nem találtuk meg. A tűzhelyek magasságára
a kályhalyukak magasságából lehetett következtetni. A nagy-
korpádi lakóház szögletes téglakemencéje, a katlanja már
a XIX. sz. végén és inkább a XX. sz. elején épült, ekkor
rakathatták a kályhákat is. Az első szoba felőli falat
időközben újra kellett rakni. Ebből az időből származhat
a kályhanyílás feletti széles, szögletes peremkiképzés.

Az előbbivel lényegében megegyező típusu, alaprajzi
elosztású a rinyakovácsi füstökonyha tüzelőberendezése,
bár a lakóház jóval később, 1861-ben épült. Már ezt is
kétszobásnak szánták, ezt mutatja a hátul befalazott kály-

hanyulás. Ez a tüzelőberendezés viszont a kamrafal melletti tüzhely kivételével teljes egészében megmaradt. A téglakemence fennmaradt formájában és a katlan itt is később létesült mint maga a ház.

A Szemai Szabadtéri Múzeum lakóházainak tüzelőberendezései a fent vázolt módokon elég sok változatát és különböző fejlődési fokozatait mutatják az u. n. középmagyar háztípus Somogyban elterjedt megoldásainak.

Dr. Knézy Judit